

Pilots Akkerbouw en Veehouderij in de vijf experimenteergebieden Kringlooplandbouw (PAVEx-K)

Projectgids

Versie 1.0
Datum 22 november 2021

Vrijgegeven door het projectteam voor openbaar gebruik

Inhoudsopgave

<i>Inhoudsopgave</i>	2
1. <i>Inleiding</i>	3
2. <i>Experimenteergebieden en pilots</i>	4
2.1. Behoeftte van pilots ‘van praten naar doen’	5
2.2. Pilot Ecolana	7
2.3. Pilot Drenthe	9
2.4. Pilots Achterhoek en Twente Twickel	12
2.5. Pilot Flevoland	14
2.6. Pilot De Peel	15
3. <i>Rollen en verantwoordelijkheden</i>	17
3.1. Projectteam	18
3.2. Klankbordgroep	18
3.3. De pilots	20
3.4. Experts	21
4. <i>Procedures en werkafspraken</i>	22
4.1. Procedure jaarlijkse deming-cyclus	22
4.2. Reviewprocedure	23
4.3. Financiële kaders voor pilots	25
4.4. Vergoedingen en facturen	26
4.5. Kwaliteitsbeheersing in het project	27
4.6. Kennisdoorstroming en onderzoek	28
4.7. Communicatie, kennisdeling en opschaling	29
4.8. Werkafpraak actiejaarplan 2021	30
4.9. Werkafpraak actiejaarplan 2022	31
5. <i>Resultaten</i>	32
5.1. Tussentijdse producten	32
5.2. Eindproducten	32
6. <i>Jaarplanning en kalender</i>	33
7. <i>Referenties</i>	33

1. Inleiding

In het kader van het realisatieplan van de visie op kringlooplandbouw, zijn er door het ministerie van LNV een vijftal experimenteergebieden aangewezen, waar Rijk, regio, onderzoek en praktijk gezamenlijk werken aan de transitie naar kringlooplandbouw. De samenwerking in de experimenteergebieden kenmerkt zich door een vraag-gestuurde, oplossingsgerichte, integrale en wendbare werkwijze. Binnen het ontwikkeltraject Samenwerking Akkerbouw-Veehouderij wil het ministerie van LNV onder andere verkennen op welke wijze een verbinding van akkerbouw en veehouderij op een lokale of regionale schaal, binnen de aangewezen experimenteergebieden, een bijdrage kan leveren aan het realiseren van de doelen van een transitie naar kringlooplandbouw.

Door vernieuwende vormen van samenwerking akkerbouw en veehouderij is er meerwaarde te behalen voor een duurzame leefomgeving en op sociaal-economisch vlak. Het referentiekader voor Kringlooplandbouw (zie hoofdstuk 4.2) speelt een cruciale rol om deze meerwaarde vanuit integraliteit te realiseren.

Dit project heeft tot doel om voor de zes betrokken pilots in de vijf experimenteergebieden onderbouwing te genereren dat bovenstaande hypothese haalbaar is en daarmee ook toepasbaar en schaalbaar is in de diverse regio's in Nederland. Een belangrijk onderdeel hiervan is dat op basis van een adequate inhoudelijke onderbouwing vanuit de pilots ervaren beperkingen in de wet- en regelgeving aangepast of weggenomen kunnen worden. De precieze invulling van de pilots laat zich aanpassen aan de situatie in het betreffende gebied, waardoor er pallet van verschillende samenwerkingsvormen worden onderzocht in dit project. Deze variatie correspondeert met de variatie aan omstandigheden in de rest van Nederland, waarmee de resultaten uit dit project geëxtrapoleerd kunnen worden naar andere delen van het land.

2. Experimenteergebieden en pilots

Het ministerie van LNV wil zoveel mogelijk doen om experimenten met kringlooplandbouw mogelijk te maken. In het realisatieplan van de LNV-visie wordt gesproken over ‘experimenteerruimte in gebieden’ (pagina 29). Meer expliciet wordt voor wat betreft beleidsinzet gesproken over vijf experimenteergebieden, deze zijn beschreven als:

- Agro-Agenda Noord Nederland (incl. Schiermonnikoog)
- Agro-innovatieregio Achterhoek
- Agro-proeftuin De Peel (als onderdeel van en in verbinding met het experimenten kringlooplandbouw binnen het IBP Zuidoostelijke zandgronden)
- GLB-pilot Flevoland
- Mineral Valley Twente / Twickel (onderdeel van de regiodeal Twente)

In opdracht van het ministerie van LNV is gedurende 2020 een verkenning uitgevoerd naar pilots waar een experimenteerbehoefte bestaat. Hierover is gerapporteerd in het rapport “Verkenning Samenwerking Akkerbouw Veehouderij” (Brinke, september 2020). In dit rapport wordt uitgebreid stilgestaan bij meerwaarde van samenwerking, de karakterisering van de experimenteergebieden en de aanzet voor de pilots binnen de experimenteergebieden. Resumerend zijn in het rapport de volgende pilots geïdentificeerd, welke uiteindelijk ook onderdeel zijn geworden van het project.

Experimenteergebied	Pilot
Noord-Nederland	Ecolana
Noord-Nederland	Drenthe
GLB pilot Flevoland	Flevoland
Mineral Valley Twente/Twickel	Twente Twickel
Achterhoek	Achterhoek
Agroproeftuin de Peel	De Peel

Tabel 1 - De pilots binnen dit project in de Experimenteergebieden Kringlooplandbouw

De pilots en hun geografische ligging zijn weergegeven in het onderstaande figuur.

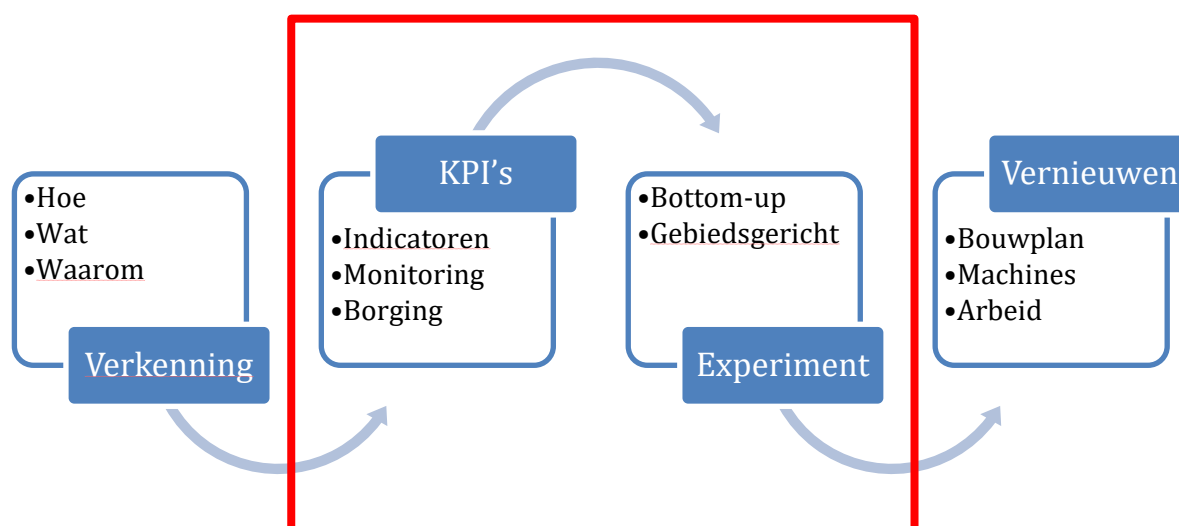

Figuur 1 - De geografische ligging van de pilots.

Een belangrijk aandachtspunt bij aanvang van de pilots is het zien en erkennen dat experimenteergebieden in het algemeen en pilots in het bijzonder verschillende achtergronden en uitgangspunten kennen. Op dit onderdeel is uitgebreid gerapporteerd bij de verkennende studie (Brinke, 2020). Waar in het ene gebied sprake is van een één-op-één-samenwerking tussen een akkerbouwer en een (melk)veehouder, kan in een ander gebied de samenwerking zijn ontstaan door de zoektocht naar voldoende areaal voor een gespecialiseerde teelt. Om een beeld te geven van de variatie binnen dit project, worden de zes pilots hieronder geïntroduceerd.

2.1. Behoeft van pilots ‘van praten naar doen’

Gedurende de verkenning (Brinke, 2020) is een vast patroon aan behoefte geïdentificeerd bij de pilots. In dit project hebben we dat nader gekenmerkt als het proces ‘van praten naar doen’. Alle pilots hebben daarbij aangegeven dit proces gedurende de looptijd van dit project te willen doorlopen. De grootste behoefte van de pilots ligt daarbij op zowel de implementatie van kritische prestatie-indicatoren voor kringlooplandbouw (KPI's) en het nader experimenteren hiermee. Schematisch ziet dit er als volgt uit

Figuur 2 – Schematische weergave van de verschillende fasen in dit project. Vanaf 2022 concentreren de activiteiten in de pilots zich in fasen in het rode vak.

Fase 1: Verkenning

Samenwerken heeft een meerwaarde, maar uit de gesprekken blijkt ook dat niet iedere agrarische ondernemer bij voorbaat de meerwaarde van het samenwerken ziet. Om agrariërs in beweging te krijgen in het goed om verhalen te schetsen, waarin het waarom, het wat en hoe wordt bepaald en vastgelegd. Individuele belangen worden in die sessies gehoord, herkent en erkent. Binnen de te initiëren of bestaande samenwerkingen wordt besproken hoe, met de individuele belangen wordt omgegaan en individuele belangen worden verbonden. In dit project zal jaar 1 in veel gevallen nog gebruikt worden voor het verkennen van de meerwaarde van samenwerking.

Fase 2: KPI's

Om de meerwaarde van samenwerken inzichtelijk te maken dienen doelen opgesteld te worden. Om deze te monitoren en eventueel te belonen zijn sleutel indicatoren nodig. Kritische prestatie indicatoren (KPI's) voor samenwerkingen tussen akkerbouw en veehouderij zijn niet beschikbaar. Samenwerkende kennisinstellingen kunnen samen met agrarische ondernemers en overheden deze KPI's ontwikkelen. Oerlemans et al., Erisman en Verhoeven, maar ook

beleidsambtenaren hebben al een aanzet gegeven voor indicatoren, die verder uitgewerkt, uitgebreid en onderbouwd moeten worden.

Het is goed deze indicatoren voor aanvang van het daadwerkelijke “experiment” beschikbaar te hebben om een nulmeting uit te kunnen voeren. Deze nulmeting is nodig voor de monitoring, evaluatie en rapportage. Naar gelang de ontwikkeling van het KPI-K spoor zal naar verwachting in jaar 2 de echte koppeling met KPI's uit het KPI-Kringlooplandbouw project gelegd worden.

Fase 3: Experimenteren

Wanneer er KPI's geïmplementeerd worden, ontstaat ook vanzelf ruimte om na te denken over de ambitie bij die KPI's. Tegelijk zal dit ook de noodzaak oproepen om knelpunten weg te nemen vergroten. Dit kunnen knelpunten in de praktijk zijn, maar het kunnen ook knelpunten in wet- en regelgeving zijn. Om tot kringlooplandbouw te komen is er ook behoefte bij het ministerie om de knellende wet- en regelgeving in beeld te hebben en waar mogelijk weg te nemen. Het wegnemen van deze knellende wet- en regelgeving kan op twee manieren. Door het experimenteren met tijdelijke ontheffingen of door het experimenteren op basis van simulaties (dit wordt ook wel botsproeven genoemd). Afhankelijk van het type experiment, omvang of status in de beleidsvoorbereiding kan gekozen worden tussen verschillende type trajecten. Afhankelijk van het type trajecten verlopen deze in een nauwgezette samenwerking met het fieldlab, het ministerie en experts van bijvoorbeeld RVO of NVWA.

Fase 4: Optimaliseren

Uitgaande van nieuwe inzichten uit de ontwikkeling van de verkenning (fase 1) de KPI's (fase 2) en de experimenten met wet- en regelgeving (fase 3) zijn samenwerkingsverbanden in staat om tegen de achtergrond van de principes van kringlooplandbouw hun bedrijfsvoering te optimaliseren. Dit is een praktijkoefening door de ondernemers. Echter, hiervoor dienen bijvoorbeeld ook de huidige akkerbouw- en veehouderijmodellen te worden geïntegreerd en gevoed met praktijkkennis, omdat deze modellen nu nog naar slechts vanuit één sector of vanuit één beleidsdoel kijken.

Per pilot ligt in het beginstadium van het project meer behoefte aan een nadere verkenning ten opzichte van andere pilots. De onderverdeling bij aanvang van het project is in het onderstaande schema weergegeven.

Pilot	Verkenning	KPI's	Experimenteren	Optimaliseren
Ecolana		x	x	x
Drenthe		x	x	x
Flevoland		x	x	x
Twente Twickel	x	x	x	x
Achterhoek	x	x	x	x
De Peel	x	x	x	x

Tabel 2 – Behoeften en inzet per fase voor iedere pilot in de beginfase van het project.

Bovenstaande laat zien dat er grote behoefte is aan implementatie van KPI's in de fieldlabs en vervolgens het experimenteren hiermee. Al terugkijkend op het eerste jaar van de uitvoering kan gesteld worden dat de verkenningen, waar aan de orde, uitgevoerd zijn en dat de pilots in staat zijn aan de slag te gaan met de implementatie van KPI's. Wetende dat het KPI-K project (de ontwikkeling van KPI's voor kringlooplandbouw vanuit het ministerie) ook in een stadium is gekomen waarbij getest kan worden, is de komende periode bij uitstek geschikt om daadwerkelijk te starten met de implementatie van de KPI's.

2.2. Pilot Ecolana

Ecolana, een vereniging van agrariërs die door samenwerking een modern, gemengd bedrijf vormen in het gebied tussen de kustdorpen Holwerd en Ternaard. Het totale areaal bestaat uit ongeveer 360 hectare binnendijkse kleigrond en 50 hectare buitendijks kweldergebied. Voedselveiligheid, kwaliteit, dierenwelzijn, milieu, natuur en recreatie staan daarbij centraal. Omschakeling van traditionele landbouw naar een maatschappelijk verantwoorde productiewijze is en blijft het doel.

Het begon allemaal met twee akkerbouwers uit het Friese Holwerd die hun areaal wilden uitbreiden. Maar goede grond lag niet voor het oprapen. Daarom richtten ze in 2001, samen met een schapenhouder en een melkveehouder, de vereniging Ecolana op. Deze samenwerking resulteerde in een zogenaamde 'gemengd bedrijf nieuwe stijl'. Op dit moment staat Ecolana voor de volgende fase: de volgende generaties staan klaar om het bedrijf over te nemen, één van de deelnemers zal op korte termijn met pensioen gaan en er zijn plannen om de melkveetak uit te breiden. De kern van de toekomstplannen is de insteek op hoogwaardige pootgoedteelt (in een ruimere vruchtwisseling) en de grondgebonden groei van het melkveebedrijf.

Omdat het samenwerkingsverband zelf voor een nieuwe uitdaging staat en omdat vanuit beleid en maatschappij de verwachting bestaat om nieuwe stappen te zetten waarbij kringlooplandbouw centraal staat, is er behoefte aan een lange termijnplan. Hiervoor moet een toekomstbestendige samenwerking worden ontworpen (bouwplan, bodem, klimaat, verdienmodel, risico's), waarbij pootgoedteelt en zuivel centraal staan. Hierbij wordt een visie neergelegd voor de komende 15 jaar, die geconcretiseerd wordt voor de komende vier jaar.

Opzet experiment

Het doel van het experiment is te komen tot een Field Lab voor samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij met als lange termijn doel de verschillende kringlopen te optimaliseren en (zo veel mogelijk) te sluiten. Het Field Lab inspireert andere ondernemers die ook in het proces zitten van samenwerking, om verder te gaan dan de transactionele uitruil van mest en grond.

In het experiment staan de productie van pootaardappelen en zuivel centraal, waarbij naast de focus op landbouwkundige aspecten ook aspecten als biodiversiteit, klimaat, arbeid & dierenwelzijn worden meegenomen. Om te komen tot een succesvol experiment moeten alle belanghebbenden, adviseurs (o.a. Accon AVM) en kennisleveranciers in het project worden betrokken. Het experiment zal minimaal 4 jaren in beslag nemen, waarbij gewerkt wordt aan het langetermijnperspectief over 15 jaar. In het experiment worden de volgende fasen onderscheiden:

Opstellen bouwplan & bemestingsplan 2021

In de zomer/najaar wordt door Ecolana het bouwplan voor 2021 opgesteld. Wageningen UR geeft feedback op het bouwplan voor verdere finetuning. Het definitieve bouwplan 2021 geldt als referentie voor het experiment.

Opstellen 4-jarig bedrijfsplan voor periode 2021-2025

Schetsen lange termijnperspectief > 15 jaar

Wat zijn de doelen waar de ondernemers van Ecolana aan willen werken. Wat is de visie en de daarbij behorende lange termijn doelstellingen en randvoorwaarden (o.a. economie, bodem, biodiversiteit, klimaat, circulariteit, -chemische- inputs). Voor de lange termijn doelstellingen worden KPI's gekozen die in de eerste periode (2021-2025) gemonitord kunnen worden. Het maximaliseren van de stikstofefficiëntie op het niveau van de samenwerking zal een belangrijke pijler zijn.

Ontwikkelen plan voor 2021-2025

Op basis van de doelstellingen wordt een plan gemaakt voor de periode van 2021-2025. In de plannen tot en met 2025 worden een aantal aspecten al meegenomen: ruimere rotatie van pootaardappelen, groei van het melkveebedrijf en de transitie van drijfmest naar strorijke mest. Met modelmatige berekeningen wordt dit proces ondersteunt zodat stikstof, fosfaat en koolstof kringlopen balansen kunnen worden geoptimaliseerd. Dit betekent dat de van oudsher 'gescheiden' modellen voor akkerbouw en melkveehouderij gekoppeld dienen te worden. Op deze wijze kan een zo optimaal mogelijk bouwplan worden ontwikkeld dat zowel de akkerbouw als de melkveetak dient. Daarnaast wordt, voor zover 'pilot-rijp', gebruik gemaakt van opgedane kennis op het Bedrijf van de Toekomst en bijvoorbeeld onderzoek rondom strokenteelt. Ook bestaande initiatieven (bijvoorbeeld proef rondom strorijke mest worden meegenomen en begeleidende organisaties betrokken.

In het plan wordt uiteraard gekeken naar economische aspecten en de volgordelijkheid en risico's van afzonderlijke maatregelen.

Opstellen monitoring

Om het experiment goed te kunnen evalueren zal een monitoringsplan worden opgesteld zodat de effecten van het experiment gevolgd kunnen worden. Bij de monitoring wordt zoveel mogelijk aangesloten bij bestaande KPI's (herziene versie kringloopindicatoren Biodiversiteitsmonitor melkveehouderij en akkerbouw en Boerderij van de Toekomst). Daarnaast wordt gebruik gemaakt van het experiment dat plaatsvindt met veehouders en akkerbouwers in de Drentse Aa. In deze Field Lab wordt gewerkt aan KPI's die juist voor samenwerkende bedrijven gebruikt kunnen worden.

Implementatie van bedrijfsplan periode 2021-2025

Op basis van het 4-jarig bedrijfsplan worden stapsgewijs aanpassingen gedaan in de bedrijfsvoering. Deze aanpassingen worden begeleid en gemonitord en waar nodig kan het mogelijk zijn om een ontheffing aan te vragen, wanneer de experimenten niet passen binnen bestaande regelgeving.

Gedurende de implementatie wordt de PDCA-cyclus voor alle individuele maatregelen toegepast alsook voor het experiment als geheel. Op deze wijze kan zoveel het effect van individuele maatregelen en het gehele systeem worden gemonitord (ten opzichte van uitgangssituatie 2021). Hierbij wordt niet alleen gekeken naar kringloop KPI's, maar ook naar economische KPI's en de risico's van verschillende maatregelen (bijv. ten aanzien van weersinvloeden). Op basis van deze systematische aanpak zal wanneer nodig een advies worden gemaakt voor het aanpassen van (administratieve) regelgeving.

Communicatie en rol als Field Lab

In het Field Lab wordt een scala van experimenten met betrekking tot samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij uitgevoerd. Dat is uniek in Nederland en dat betekent dan ook dat een communicatieplan moet worden ontwikkeld. Het communicatieplan werkt aan twee kanten: (1) het plan moet er enerzijds toe leiden dat de ervaringen vanuit het experiment met andere belangstellenden worden gedeeld en bediscussieerd en (2) en anderzijds dat ervaringen vanuit uit andere (inter)nationale pilots benut kunnen worden in Field Lab Ecolana.

Wie doen er mee aan deze pilot?

Akkerbouwer a
Akkerbouwer b
Melkveehouder
Schapenhouder

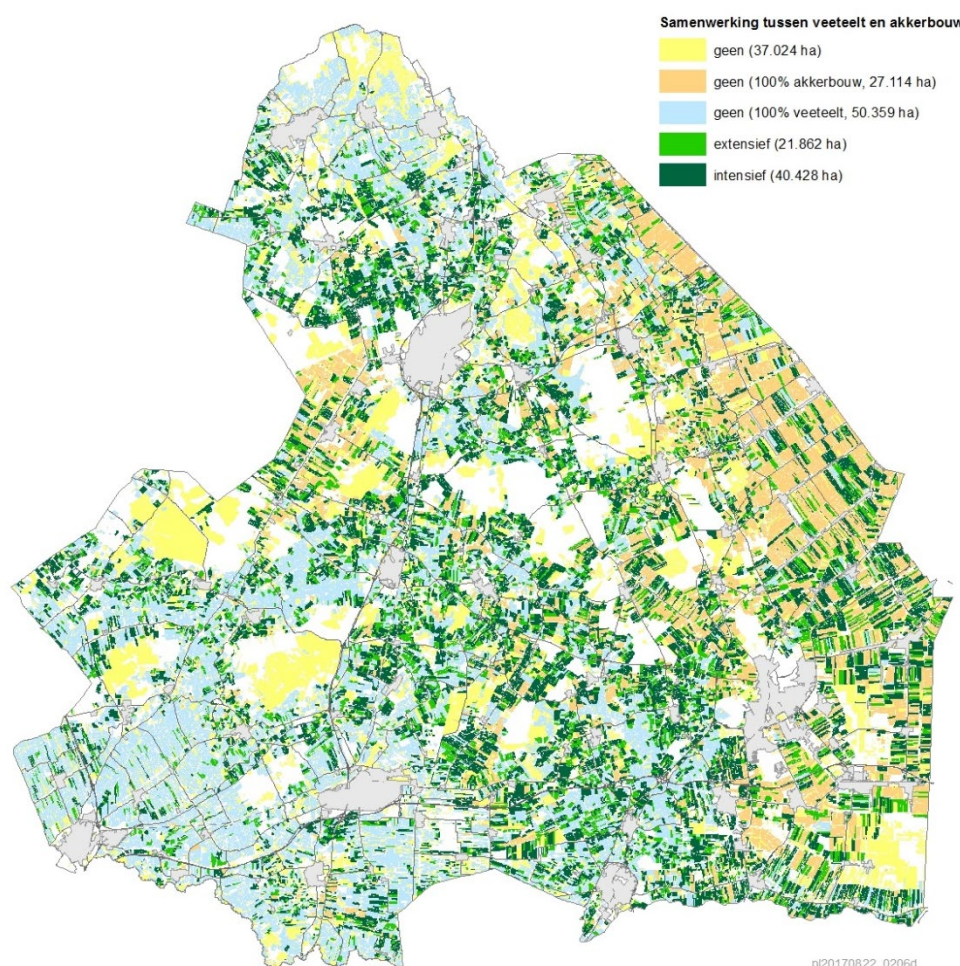

2.3. Pilot Drenthe

Inleiding

In de Drentse Aa wordt van oudsher samengewerkt tussen akkerbouwers en (melk)veehouders. In Drenthe wordt 45% van alle landbouwgrond uitgeruild tussen akkerbouw en veehouderij. Bij de Drentse samenwerkingen zijn vaak meer dan twee bedrijven betrokken, men kan spreken van een regionaal proces waarbij over en weer grond geruild wordt en meerdere bedrijven gebruik maken van hetzelfde perceel (in verschillende jaren). Ook worden steeds meer regionale krachtvoer(vervangers) geteeld. Op deze wijze kan gezamenlijk gewerkt worden aan grondverbetering (bijvoorbeeld vervanging grasland), ruimere rotatie en uitwisseling van nutriënten (mest en eventueel stro). Dit “Drentsche systeem” past in de kringloopvisie van LNV en nog belangrijker in de visie van de boeren zelf.

Onderstaande figuur laat de samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij zien. Opvallend is de enorme variatie, zelfs in een kleine provincie als Drenthe. Dit pleit dan ook voor regionaal maatwerk, waarbij regio-pilots/ Field Lab van elkaar leren.

Figuur 3 - Grondruil tussen akkerbouw en veehouderij gewassen in Drenthe. 45% van de landbouwgrond wordt geruild in de periode van 2006-2015

Drentse ondernemers hebben veel ervaring met samenwerking. De huidige regelgeving beperkt hen echter in verdere verduurzaming van hun samenwerking. Dit wordt veroorzaakt doordat de wetgeving het individuele bedrijf apart benadert en niet kijkt naar de impact van de samenwerking. Regelgeving die betrekking heeft op de bodem, bemesting en gewassen zou beter aan kunnen sluiten op de praktijk door opnieuw te kijken naar het totale systeem en de doelen die binnen dit systeem gehaald moeten worden.

Hetzelfde geldt voor ketenprogramma's (bijv. On the way to Planet Proof) en sectorale programma's (bijvoorbeeld de Biodiversiteitsmonitor). Ook deze programma's kijken naar het individuele bedrijf en niet naar de samenwerking, juist ook omdat ze gebruik maken van geverifieerde gegevens die vastgelegd zijn bij RVO. Met als resultaat dat juist de bedrijven die ook actief samenwerken minder goed scoren en mogelijk niet in aanmerking komen voor additionele vergoedingen. Exemplarische voorbeelden zijn blijvend grasland en percentage eiwit van eigen land als KPI's voor de melkveehouderij. De huidige definitie (60% blijvend grasland en 65% eiwit van eigen land) leidt tot meer specialisatie en minder samenwerking tussen sectoren.

Deze effecten worden veroorzaakt doordat één landbouwbedrijf zich als entiteit verantwoordt voor de geplande en uitgevoerde activiteiten per jaar. Dat is juridisch en economisch natuurlijk wel logisch, maar landbouwkundig niet. Bij samenwerking (bijv. grondruil of een bedrijfsoverstijgende kringloop van voer en mest) worden onderdelen van het bouwplan, de koolstofbalans en de kringloop gemist. Hierdoor kun je de duurzaamheid niet correct beoordelen. Hier wil het Field Lab in het Drentse Aa gebied aan werken.

Opzet experiment

Het doel van het Field Lab is om te komen tot een systematiek die niet alleen het individuele bedrijf, maar ook de samenwerking van veehouders en akkerbouwers monitort. Dit betekent dat het systeem wordt beoordeeld in plaats van de individuele bedrijven. Hierdoor ontstaat een beter beeld van de kringloop en de impact voor de regio zowel economisch als ecologisch.

Het experiment is ontstaan uit een project waarin akkerbouwers en melkveehouders werken aan een duurzame samenwerking. De deelnemers van dit project zijn de initiatiefnemers van het experiment. Zij zijn ook bepalend voor de opzet en uitvoering van het experiment. De uitvoering vindt plaats op twee bedrijven; die van een akkerbouwer en een melkveehouder.

Om te komen tot een veranderende systematiek worden ook de belanghebbenden bij het project betrokken:

- Ketenpartijen (Friesland Campina, Cosun Beet Company, Aviko, Avebe)
- Certificerende instellingen (SMK, Farm Sustainability Assessment van SAI-platform)
- Overheid (Regionaal en landelijk)
- Akkerbouwers en (melk)veehouders vanuit samenwerking Drentse Aa

Door deze partijen te betrekken wordt gestart met creëren van draagvlak om op een andere manier naar de individuele positie van een bedrijf binnen een samenwerking te kijken. De belanghebbenden worden bij aanvang van het experiment geïnterviewd om een goed beeld te krijgen van hun standpunt. Gedurende de looptijd zullen ze minimaal twee keer per jaar worden betrokken bij de voortgang en de leerervaringen.

Het Field Lab bestaat uit grofweg 4 fasen:

1. Inventarisatie, evaluatie bestaande kringloopindicatoren en keuze indicatoren geschikt voor samenwerking

Hierbij wordt onder andere gekeken naar de KPI's voor kringlooplandbouw die door LNV worden ontwikkeld en de Biodiversiteit Monitor Melkveehouderij & Akkerbouw. Op basis van

de eerste set kringloopindicatoren wordt gekeken in hoeverre deze KPI's gebruikt kunnen worden in samenwerkingsverbanden en of er aanpassingen gedaan moeten worden om ze te kunnen gebruiken (bijvoorbeeld verleggen zogenaamde 'system boundaries'). Daarnaast wordt gekeken of de huidige set van KPI's compleet is en/of nog aanvullingen gedaan moet worden.

2. Testen van gegevens van deelnemende akkerbouwers en veehouders

Met de geselecteerde KPI's gaat getest worden in hoeverre deze eenvoudig op basis van beschikbare gegevens berekend kunnen worden. Hierbij wordt uitgegaan van beschikbare databronnen en informatie van dataverwerkers zoals Bedrijven Informatie Net & anderen. In de analyse wordt gekeken naar de Ausgangssituatie waarbij het individuele bedrijf wordt beoordeeld op de duurzaamheidsprestaties en de nieuwe situatie waarbij het samenwerkingsverband wordt beoordeeld. Hierbij zullen ook de huidige beoordelingscriteria worden betrokken en zal nagegaan worden of zij recht doen aan de samenwerking.

Op basis van deze analyse wordt een aanbeveling gemaakt welke KPI's in de toekomst perspectief lijken te bieden. Naast bruikbaarheid wordt hierbij ook naar andere aspecten gekeken zoals betrouwbaarheid, verifieerbaarheid en werkbaarheid. Daarnaast zullen de KPI's voor enkele jaren gemonitord moeten worden om een betrouwbaar beeld te krijgen en seizoeninvloeden te verminderen. Tegelijk kan dan worden onderzocht of en hoe de KPI's de ondernemers handvatten bieden om hun bedrijfsvoering aan te passen. De KPI's zullen ook gevalideerd moeten worden: leidt verbetering van deze KPI's ook daadwerkelijk tot versterking biodiversiteit, verbeteren waterkwaliteit en verbeteren milieukwaliteit?

3. Optimaliseren van samenwerkingsverband op basis van geselecteerde KPI's en experimenteren met de nieuwe systematiek van verantwoording aan ketenpartijen en overheden

In de derde stap worden de KPI's gebruikt om het samenwerkingsverband verder te optimaliseren. Wanneer geschikte KPI's zijn vastgesteld om de kringloop in samenwerkingsverbanden te monitoren kan ook worden gestart met het verder optimaliseren van de kringlopen. Voorbeelden hiervan zijn het nog beter laten aansluiten van de rotatie van de akkerbouwer (en dan met name de rustgewassen en groenbemesters) op de voederbehoefte van de dieren. Daarnaast wordt de nieuwe systematiek getest in de verantwoording richting ketenpartijen en overheden.

4. Advies voor opname nieuwe beoordeling systematiek in regelgeving, ketensysteem, certificatieschema's en andere beloningsinstrumenten

Op basis van de eerste drie stappen wordt in samenspraak met de belanghebbenden een advies geformuleerd hoe en wanneer de nieuwe beoordeling systematiek gebruikt kan gaan worden.

Wie doen er mee aan deze pilot?

akkerbouwer
melkveehouder

2.4. Pilots Achterhoek en Twente Twickel

Inleiding

In de experimenteergebieden Achterhoek en Mineral Valley Twente Twickel zijn voornamelijk melkveebedrijven maar daarnaast ook akkerbouw-, varkenshouderij- en pluimveebedrijven. In beide regio's zit veel energie en dat zorgt voor een groot aantal initiatieven waaronder de vereniging Vruchtbare Kringloop Achterhoek en Liemers, project Vruchtbare Kringloop Overijssel, Coöperatie De Marke, Mineral Valley Twente en Twickel. Echter wordt er vanuit de uitgangspunten van de visie van LNV voor Kringlooplandbouw nog niet veel samen gewerkt tussen akkerbouw en veehouderij. De huidige samenwerkingen zijn voornamelijk transactioneel van aard.

Opzet Field Labs

Field Lab Achterhoek en Field Lab Twente – Twickel willen bij aanvang van het project graag ieder met twee plannen aan de slag. Hieronder staat de opzet en tijdlijn voor beide plannen beschreven.

Plan 1 – Kennisgroepen

Fase 1: Verkenning

Het eerste plan betreft een kennisgroep van agrariërs (akkerbouwers, melkvee-, varkens- en pluimveehouders) en specialisten per Field Lab die met elkaar in gesprek gaan om een beeld te krijgen van A (huidige situatie) naar B (Kringlooplandbouwdoelen/KPI's 2030) via B. Dit betekent dat op basis van de Kringlooplandbouwdoelen/KPI's van 2030 van het ministerie van LNV een beeld wordt geschetst hoe de omgeving en verschillende agrarische bedrijven in Oost-Nederland in 2030 eruit kunnen zien (dit is B). Een mogelijke manier om B te bereiken via B is een samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij. Daarbij worden o.a. de volgende vragen besproken 1) Waarom zou er een samenwerking plaats moeten vinden? 2) Hoe kan er samengewerkt worden? 3) Wat kan je doen om de samenwerking te bevorderen? 4) Welke belemmeringen zijn er voor een samenwerking? Specialisten van o.a. WUR geven richting aan dit proces (inhoudelijk + procesmatig).

Om een goede kennisgroep samen te stellen worden vooraf selectiecriteria ontwikkeld. In de Achterhoek wordt een enquête gestuurd naar akkerbouwers en veehouders in het gebied. Het doel van deze enquête is om een beeld te vormen van het startpunt waaruit verdere ontwikkeling kan volgen. En daarnaast is de enquête bedoeld om agrariërs te werven voor de kennisgroep. In Twente verloopt de selectie van de groep aanvankelijk door Stichting Landgoed Twickel en zijn er drie melkveehouders geselecteerd.

De kennisgroep in Field Lab Achterhoek wordt onderdeel van Vruchtbare Kringloop Achterhoek en Liemers en de kennisgroep in Field Lab Twente – Twickel wordt onderdeel van Mineral Valley Twente. Hiermee wordt de basis gelegd voor een duurzaam vervolg van de kennisgroepen. De intentie van beide kennisgroepen is om vervolgens de volgende fasen (KPI's, experimenteren en optimalisatie) te doorlopen.

Fase 2: KPI's + voorbereiden praktijkexperimenten

Op basis van de verkenning worden de meest kansrijke ideeën voor samenwerking geselecteerd door de agrariërs en specialisten die in de praktijk getest gaan worden. In deze fase worden de praktijkexperimenten voorbereid. Belangrijke onderdelen van deze praktijkexperimenten zijn wetenschappelijke KPI's, wetenschappelijk geborgde monitoring door bijv. WUR en experimenteerruimte van LNV.

Fase 3: Uitvoeren praktijkexperimenten

De praktijkexperimenten worden uitgevoerd door agrariërs samen met specialisten van WUR (en/of andere kennisinstellingen) en ministerie (en/of RVO).

Fase 4: analyse en advies

In de laatste fase wordt een integraal rapport gemaakt met aanbevelingen voor het ministerie op basis van de drie activiteiten.

Plan 2 – Gewasderogatie in relatie tot de circulariteitsprincipes

Aanleiding en doel

Aangezien er vanuit ondernemers zowel in Field Lab Achterhoek als in Field Lab Twente al een concrete vraag ligt ten aanzien van de gewasderogatie in relatie tot de circulariteitsprincipes van de Boer en van Ittersum wil men ook direct met het tweede plan aan de slag. Hierbij wordt er gestart wordt met het opzetten van KPI's en monitoring om daarna te starten met experimenten. Het doel van dit tweede plan is om inzicht te krijgen in de mogelijkheden hoe de derogatie beter kan bijdragen aan een circulair voedselsysteem.

Het plan betreft de teelt van meerdere (eiwitrijke) gewassen op het eigen bedrijf als rustgewas en deze in te zetten als veevoer en de impact op de circulariteit te toetsen. Het tweede plan streeft naar het ontwerp van een set passende KPI's die bijdragen aan de volgende voor telers belangrijke doelstellingen:

- Makkelijker samenwerken door akkerbouwers en veehouders;
- Ruimere vruchtwisseling;
- Bodemverbetering;
- Eigen krachtvoerteelt (vnl. als rustgewas akkerbouw) → meer lokaal sluiten van de kringloop + minder broeikasgasemissies;
- Rantsoenoptimalisatie;
- Toename ondergrondse en bovengrondse biodiversiteit door teelt van meerdere gewassen.

Fase 2

In deze fase worden de praktijkexperimenten voorbereid. Belangrijke onderdelen van deze praktijkexperimenten zijn wetenschappelijk KPI's, wetenschappelijk geborgde monitoring door bijv. WUR en experimenteerruimte van LNV.

Fase 3

De praktijkexperimenten worden uitgevoerd door agrariërs samen met specialisten van WUR (en/of andere kennisinstellingen) en ministerie (en/of RVO).

Fase 4

In de laatste fase wordt een integraal rapport gemaakt met aanbevelingen voor het ministerie op basis van de drie activiteiten.

Wie doen er mee aan deze pilot?

Melkveehouder a, 70 koeien, melkt met robot

Melkveehouder b, 62 koeien, schakelt om naar biologisch

Melkveehouder c, 60 koeien, is een pionier in ruwvoerteelten

2.5. Pilot Flevoland

Inleiding

Flevoland is grotendeels een akkerbouwmatig ingericht gebied waar ook veehouderij (vooral melkveehouderij) aanwezig is. De melkveebedrijven die er zijn kennen een veelal een groot areaal grond en een hoge mate van zelfvoorziening in ruwvoer. Akkerbouwbedrijven in de omgeving van deze melkveebedrijven "kennen" vaak de ondernemers en op veel locaties is er sprake van samenwerking tussen koppels van ondernemers. De samenwerking is vooral transactioneel van aard. De stap naar een verdergaande samenwerking wordt gangbaar niet gezet vanwege de sociale complexiteit die dit vraagt en het beperkte economische voordeel.

Het actieprogramma Bodem en Water dat vanuit de provincie Flevoland is georganiseerd heeft al een jarenlange insteek om samenwerking te bevorderen. In het verleden hebben al diverse projecten plaats gevonden en daarmee is er al een basis waar dit Field Lab op kan aansluiten. Recent is met vier samenwerkingsverbanden een projectmatige insteek gekozen met de volgende gezamenlijke doelen:

- Binnen de eigen bedrijfssituatie en samenwerking een eigen invulling geven aan kringlooplandbouw;
- Aantonen dat en hoe (inclusief vrijstelling op wet- en regelgeving) het mogelijk is om in een samenwerking optimaal invulling te geven aan de doelen van kringlooplandbouw, inclusief de realisatie van een goed verdienmodel ('samenwerking werkt').

Opzet van het Field Lab

De bovengenoemde doelen dienen als startpunt van het Field Lab. Vanuit een uitgewerkte set van KPI's zal geëxperimenteerd worden met wet- en regelgeving door een afgebakende groep vier samenwerkingsverbanden. De Boerderij van de Toekomst speelt een belangrijke rol in het Field Lab als verbindende partij voor de ontwikkeling van KPI's en de kennisdoorstroming in de looptijd van het project.

Partijen die een rol spelen in het Field Lab zijn:

- Vier samenwerkingsverbanden;
- Provincie Flevoland aan de hand van actieprogramma Bodem & Water;
- Countus;
- Wageningen Universiteit en Research/ Boerderij van de Toekomst.

De vier samenwerkingsverbanden:

Koppel 1: melkveehouder & akkerbouwer uit Marknesse

Koppel 2: melkveehouder namens Aeres Weidebedrijf & akkerbouwer uit Dronten

Koppel 3: melkveehouder & akkerbouwer uit Dronten

Het Field Lab zal in vier jaar de volgende fasen doorlopen:

Fase 1: Ontwikkeling van KPI's

In samenhang met het parallelle traject vanuit LNV werken de vier samenwerkingsverbanden en met de kennis van de Boerderij van de Toekomst aan een set van KPI's die geschikt is van de omstandigheden in Flevoland. Deze KPI's zijn onderdeel van het monitoringsprogramma.

Fase 2: Experimenteren met wet- en regelgeving

Er is al een inventarisatie beschikbaar van knellende wet- en regelgeving voor de deelnemers. Deze behelst de volgende zaken:

- Gezamenlijke mestboekhouding;
- Gezamenlijke grondgebondenheid;

- Gewasderogatie en daarmee samenhangend kunnen gemakkelijker eiwithoudende gewassen worden ingevoegd;
- Bedrijfsspecifieke gebruiksnormen (afgestemd op de gewasproductie)

Op basis van de reeds eerder ontwikkelde KPI's kunnen de exacte experimenten en botsproeven nader uitgewerkt worden. Ook worden in deze fase partijen benaderd- en betrokken die op enigerwijze betrokken zijn, bijvoorbeeld voor melkpremies of certificeringen.

Fase 3: Optimaliseren van de samenwerkingsverbanden

Op basis van de opgedane ervaring gaan de samenwerkingsverbanden, samen met de partners uit het Actieprogramma Bodem & Water werken aan het optimaliseren van de bedrijfsvoering. Hiermee kan aangetoond worden dat samenwerking binnen een circulair voedselsysteem werkt. Ten behoeve van de optimalisatie zal de voortgang jaarlijks worden gemonitord mede op basis van de voor Flevoland relevante KPI's.

Fase 4: Advies

Op basis van de eerste drie stappen wordt in samenspraak met de partners van het actieprogramma Bodem & Water een advies geformuleerd aan het ministerie van LNV.

Wie doen er mee aan deze pilot?

Koppel 1: melkveehouder a & akkerbouwer a, Marknesse

Koppel 2: melkveehouder b namens Aeres Weidebedrijf & akkerbouwer b, Dronten

Koppel 3: melkveehouder c & akkerbouwer c, Dronten

2.6. Pilot De Peel

Inleiding

De Peel kenmerkt zich als gebied door de aanwezigheid van veel agrarische sectoren, zoals melkvee, akkerbouw, varkenshouderij, pluimvee en vollegrondsgroenteteelt. In het gebied wordt veel grond uitgewisseld op basis van huur/verhuur. Deze zijn transactioneel van aard en vallen buiten de scope van Field Labs op het gebied van kringlooplandbouw. Er zijn namelijk weinig succesvolle vergaande samenwerkingen tussen bedrijven te identificeren die resulteren in een impact voor kringlooplandbouw. Bedrijven zijn gangbaar complex van aard en een vergaande samenwerking met een ander bedrijf is vanuit autonome groei van elk bedrijf lastig te organiseren. Duidelijke incentives voor verregaande samenwerking ontbreekt.

Vanuit het perspectief van regio de Peel wordt bij een omslag naar kringlooplandbouw gestreefd naar een productiewijze waarbij kringlopen gesloten worden, die past in de omgeving, maatschappelijk draagvlak heeft en bijdraagt aan versterking van de sociaaleconomische positie van de producent in de keten. Men wil een excellent ecosysteem ontwikkelen die deze omslag mogelijk maakt. Een belangrijk element hierin is ruimte maken voor het experiment. Letterlijk en figuurlijk. AgroProeftuin de Peel is een Field Lab waar innovatieve initiatieven en projecten die een bijdrage leveren in de omslag naar kringlooplandbouw in de praktijk kunnen worden gebracht. Initiatieven met impact. Niet alleen voor de koplopers maar door monitoring en kennisverspreiding ook voor andere ondernemers, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en beleidsmakers.

Opzet van het Field Lab

AgroProeftuin de Peel heeft zich tot doel gesteld dat het niet alleen voor een beperkte groep koplopers laten zien dat samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij werkt; ze wil een grote groep bereiken in een breed gedragen gezamenlijk traject. Dit Field Lab zal voor AgroProeftuin de Peel fungeren als “kapstok” voor andere initiatieven zoals het bijdragen aan de wens van LNV voor toekomstbeelden 2050 of het initiatief op het vlak van Truepricing.

We onderscheiden in dit traject 5 fasen:

Fase 1: Het opmaken van narratief “Samenwerking akkerbouw veehouderij in de Peel”

In de opzet wordt daarom uitgegaan dat in een eerste fase waarin met ca. 20 individuele bedrijven uit het gebied noordelijke Peel (gemeenten Uden, St. Anthonis, Boekel, Landerd en Mill & St. Hubert) nader verkend wordt over het waarom, hoe en wat van verdergaande samenwerking in de Peel. Nadere inbreng van experts over bestaande kennis is hierbij gewenst. Het is bij de verwerving geen vereiste dat de bedrijven al samenwerken, temeer om goed in beeld te krijgen hoe er draagvlak gevonden kan worden om niet samenwerkende bedrijven toch aan te zetten om wel samen te werken.

Fase 2: Ontwikkeling KPI's en aanzet voor een monitoringsprogramma

In afstemming met de KPI-ontwikkeling in het parallelle traject van het ministerie van LNV leeft er een sterke behoefte in het gebied aan KPI's op zowel bedrijfsniveau als regionaal niveau. Het doel van deze fase is om een aanzet te geven aan een monitoringsprogramma dat gedurende de resterende looptijd van het project leidend is voor het vervolg.

Fase 3: Experimenteren met wet- en regelgeving

Op basis van de al eerder ontwikkelde KPI's kunnen de exacte experimenten en botsproeven nader uitgewerkt worden. Ook worden in deze fase partijen benaderd- en betrokken die op enigerwijze betrokken zijn, bijvoorbeeld voor biodiversiteitsprogramma's, melkpremies of certificeringen.

Fase 4: Optimaliseren

In deze fase zullen eerste daadwerkelijke trajecten met/door ondernemers starten om binnen de gestelde KPI's en bestaande monitoring ervan bedrijfsvoeringen te optimaliseren. Het is de nadrukkelijke wens vanuit het gebied om hier ruim de tijd voor te reserveren om dit wetenschappelijk gedegen op te zetten en de ondernemers ook de kans te geven hierin te ontwikkelen.

Fase 5: Adviseren

Op basis van de eerste vier stappen wordt in samenspraak met de partners en stuurgroep van AgroProeftuin de Peel een advies geformuleerd aan het ministerie van LNV.

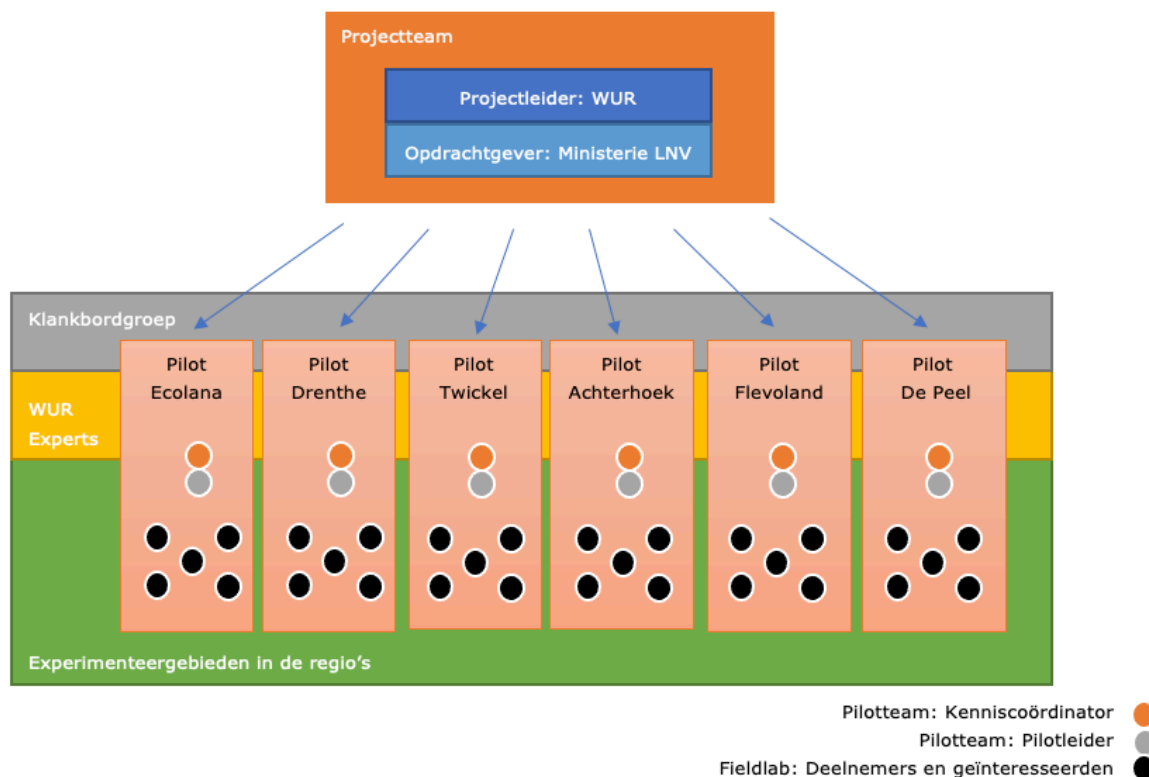
Wie doen er mee aan deze pilot?

Koppel 1: melkveehouder a en vollegrondsgroente teelt a;

Koppel 2: niet grondgebonden melkveehouder b, grondgebonden melkveehouder b en varkenshouderij b en akkerbouw b)

3. Rollen en verantwoordelijkheden

Om de doelen in het project te behalen zijn de zes eerder beschreven pilots binnen een projectomgeving gepositioneerd. Deze positionering laat zich in beeld brengen met onderstaande figuur. In de aansturing van het project wordt gebruikt gemaakt van diverse rollen. Deze worden in dit hoofdstuk toegelicht van de algehele projectaansturing door het projectteam tot de specifieke rollen in de pilots zelf.

Figuur 4 – Schematische weergave van de projectaansturing

In het overzicht is te zien dat het projectteam, waar namens de opdrachtgever en opdrachtnemer de projectleiding vertegenwoordigd is, de zes pilots aanstuurt. Aan de achtergrond is te zien dat de pilots 'ingebod' zijn door de expertise en betrokkenheid van een klankbordgroep, academisch geschoolde experts en als onderdeel van een speelveld van actoren in de experimenteergebieden. De rollen en taken binnen de projectaansturing worden hierna verder toegelicht.

3.1. Projectteam

Het project wordt aangestuurd door een **projectteam** met afvaardiging vanuit zowel de opdrachtnemer als -gever. Het projectteam neemt voor het gehele project de overkoepelende besluiten die nodig zijn om het project tot een succes te maken en de doelen te bereiken. Het projectteam overlegt wekelijks over de voortgang van het project. Dit overleg bestaat in de basis uit drie personen, namelijk de contactpersoon LNV, de operationeel projectleider en de projectondersteuning. Op behoefte sluiten de financieel projectleider en de voorzitter van de klankbordgroep aan.

Namens de opdrachtgever neemt de **contactpersoon LNV** de afstemming binnen het ministerie en met RVO en NVWA op zich. De **projectondersteuning** is georganiseerd vanuit LNV en personeel ingevuld door RVO. Deze persoon ondersteunt het projectteam in de projectaansturing en – ondersteuning door bijvoorbeeld het regelen van operationele zaken en notulen. Daarnaast vertegenwoordigt deze persoon de wensen en vereisten vanuit de opdrachtgever. Dit in aanvulling op de rol van de contactpersoon LNV.

De overkoepelende dagelijkse aansturing van de pilots en experts ligt bij de **operationeel projectleider**. In deze rol is deze persoon hét aanspreekpunt voor het project. De **financieel projectleider** is de formele opdrachtnemer. In dit geval is deze persoon de financieel woordvoerder van het project en begeleidt de financieel administratieve procedures binnen WUR en met de opdrachtgever.

Rol	Organisatie
Operationeel projectleider	WUR
Financieel projectleider	WUR
Contactpersoon namens opdrachtgever	LNV
Voorzitter klankbordgroep	LNV
Projectondersteuning	RVO

Tabel 3 - Samenstelling projectteam (november 2021)

3.2. Klankbordgroep

De **Klankbordgroep Samenwerking Akkerbouw-Veehouderij** is samengesteld uit afgevaardigden vanuit **beleid** (LNV-teams Mest, directie PAV, en Dierlijke ketens, directie DAD), **uitvoering** (RVO, Vergunningen en Handhaving) en de **praktijk** (met contact personen van de experimenteergebieden of pilotleiders).

De klankbordgroep heeft als doel korte lijnen de realiseren tussen beleid, uitvoering, praktijk en wetenschap in de context van dit project en in gezamenlijkheid te leren en te zoeken naar mogelijkheden voor verdere verankering van de resultaten van het project.

De klankbordgroep wordt op twee jaarlijks terugkerende momenten betrokken in de aansturen van de pilots. In de act-fase worden de geconsolideerde reviews van iedere pilot, voordat zij worden opgeleverd aan het betreffende pilotteam, voorgelegd aan de klankbordgroep. De klankbordgroep kan op dit moment een aanvullend advies geven aan de pilots op basis van de actuele stand van zaken in beleid en uitvoering. In de plan-fase wordt de klankbordgroep opnieuw betrokken en kan zij controleren -en eventueel aanvullend adviseren- of de pilot het eerder door de expert en de klankbordgroep geleverde advies naar verwachting heeft meegenomen in de nieuwe actiejaarplannen.

De klankbordgroep neemt het initiatief tot het organiseren van een jaarlijkse velddag mét deelnemende ondernemers en mogelijk andere geïnteresseerden. Het doel van de velddag is de directe uitwisseling tussen alle betrokkenen vanuit beleid, uitvoering, praktijk (ook de deelnemende ondernemers zelf) en wetenschap.

Naar gelang de ontwikkeling van de onderzoekslijnen wordt van leden van de klankbordgroep verwacht actief mee te denken.

Resumerend; de klankbordgroep heeft in algemene zin een adviserende rol richting het projectteam over de invulling van het project en heeft als doel snel te schakelen tussen beleid, uitvoering, praktijk en wetenschap. Het projectteam organiseert overleggen van de klankbordgroep en sluit standaard aan bij overleggen van de klankbordgroep.

De klankbordgroep kent een aantal terugkerende taken en rollen:

1. Jaarlijks meelesen bij- en advies geven over de actiejaarplannen van de pilots;
2. Jaarlijks meelesen bij- en advies geven over de geconsolideerde reviews, als onderdeel van de jaarrapportage van de pilots;
3. Het jaarlijks aanwezig zijn bij een velddag en in gesprek gaan met de betrokken deelnemers en/of andere belangstellenden;
4. Het meedenken en waar mogelijk sturing geven aan de onderzoekslijnen. Dit in samenhang met mogelijk te maken beleidskeuzes.

Achtergrond	Rol
Beleid (LNV)	Voorzitter
Beleid (RVO)	Secretaris
Beleid (LNV)	Lid vanuit team Mest
Beleid (LNV)	Lid vanuit team Dierlijke ketens
<i>Namens beleidsopdracht LNV</i>	<i>Lid vanuit Ontwikkeling KPI's voor kringlooplandbouw</i>
Uitvoering (RVO)	Lid vanuit Vergunning en Handhaving
Praktijk	Contactpersoon experimenteergebied Noord-Nederland
Praktijk	Contactpersoon experimenteergebied Flevoland
Praktijk	Contactpersoon experimenteergebied Twente-Twicken
Praktijk	Contactpersoon experimenteergebied Achterhoek
Praktijk	Contactpersoon experimenteergebied de Peel
Wetenschap	Leerstoelgroep Dierlijke Productiesystemen
Wetenschap	Adviseur WUR (vice-voorzitter)

Tabel 4 - Samenstelling klankbordgroep (november 2021)

3.3. De pilots

Elke pilot bestaat uit een pilotteam en een fieldlab. Het **pilotteam** bestaat uit pilotleider en een kenniscoördinator. Het pilotteam is verantwoordelijk voor de dagelijkse aansturing van het **fieldlab** waar deelnemende ondernemers (de boeren) en mogelijk geïnteresseerden uit de regio mede uitvoering geven aan de actiejaarplannen. Het pilot team legt verantwoording af aan de projectleider. Ieder pilotteam heeft een **pilotleider** die fungeert als hét aanspreekpunt voor de pilot en deze persoon faciliteert en begeleidt de PlanDoCheckAct stappen die de pilot jaarlijks neemt. De pilotleider is bekend in de regio en kan samenhang aanbrengen tussen de deelnemers van de pilot en voor de regio relevante stakeholders. Hiermee legt ze de basis voor de mogelijke opschaling van ervaringen in de pilots naar de regio. De pilotleider is verantwoordelijk voor het aanbrengen en bewaken van het eigenaarschap van taken en activiteiten bij het opstellen van het actiejaarplan en stemt dit en de voortgang af met de projectleider.

Daarnaast heeft ieder pilotteam een **kenniscoördinator**, die de kennisdoorstroming vanuit en richting de pilots begeleidt en faciliteert. De door de klankbordgroep bekrachtigde onderzoeks- of adviesopdracht is hierbij leidend.

Pilot	Kenniscoördinator	Pilotleider	Aantal en aard deelnemers fieldlab	deelnemers fieldlab
Ecolana			4, één samenwerking	
Drenthe			2, één samenwerking	
Flevoland			6, drie samenwerkingen	
Twickel			3, geen samenwerking	
Achterhoek			2, geen samenwerking	
De Peel			4, twee samenwerkingen	

Tabel 5 - Samenstelling pilots (november 2021)

3.4. Experts

De pilots worden inhoudelijk bijgestaan door experts van de WUR. Op basis van de onderwerpen waar men in een pilot mee aan de slag is gegaan (of nog wil gaan) zijn er twee tot drie van deze experts aangewezen die de actiejaarplannen gaan voorzien van een preview en review (zie ook 'Reviewprocedure').

Persoon	Specialisme	Ecolana	Drenthe	Twente	Flevo	Achterhoek	Peel
*	Open teelten	X	X			X	
	Grondgebonden veehouderij			X			
	Bemesting en bodemkwaliteit				X		X
	Diervoeding		X	X	X	X	
*	Agrobiodiversiteit	X	X			X	
*	Socio-economie			X	X		X
	Voedselveiligheid en water	X					X

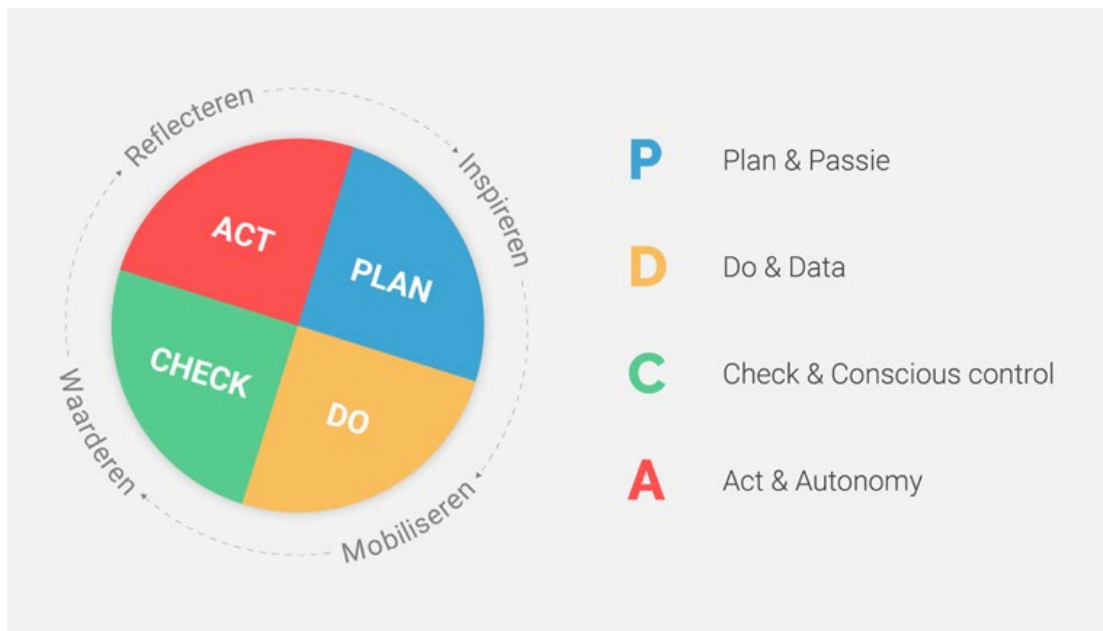
Tabel 6 - Samenstelling Experts (november 2021)

*: Deze personen hebben betrokkenheid bij het KPI-k spoor en nemen de ervaring uit de reviews mee. Er wordt gewaarborgd dat voor elke pilot ten minste een reviewer betrokken is bij het KPI-K project.

4. Procedures en werkafspraken

4.1. Procedure jaarlijkse deming-cyclus

De zes pilots in dit project doorlopen gedurende vier jaar een jaarlijkse deming-cyclus (plan-do-check-act).

Figuur 5 - De Deming-cycles (bron: pdacyclus.nl, 2021)

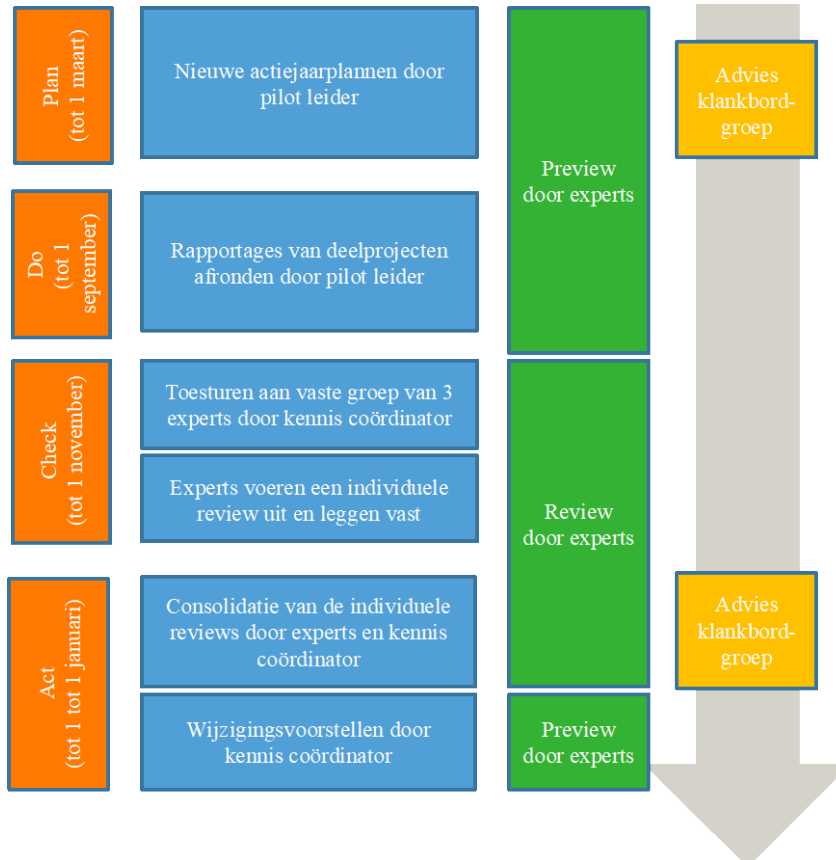
In de **plan-fase** wordt er voor elke pilot een **actiejaarplan** gemaakt, die in de **do-fase** in de fieldlabs van deelnemende boeren uitgevoerd zal worden. In de jaarlijkse **check-fase** worden de acties en de behaalde resultaten uit deze acties overlegd aan- en gereviewd door de experts. Iedere pilot wordt door een vooraf aangewezen groep van twee of drie experts gereviewd aan de hand van drie afzonderlijke **individuele reviews**, die worden opgeleverd aan de projectleider. In de **act-fase** vindt per pilot een doorvertaling plaats van de individuele reviews naar een **geconsolideerde review** met hierin wijzigingsvoorstellen voor het volgende actiejaarplan. Deze **wijzigingsvoorstellen** komen voort uit de toets van de actiejaarplannen en de behaalde resultaten aan het *referentiekader voor kringlooplandbouw* (zie H4.2 – Reviewprocedure). Indien een pilot volgens de geconsolideerde review niet voldoet aan dit referentiekader, kan de projectleider het wijzigingsvoorstel als bindend verklaren en moet het actiejaarplan voor het volgende jaar hierop worden aangepast. Met deze werkwijze wordt gewaarborgd dat alleen geëxperimenteerd wordt vanuit het uitgangspunt dat hiermee een substantiële bijdrage aan de doelen van kringlooplandbouw behaald wordt.

Deze integrale analyse met synoptische rapportage aan de opdrachtgever van de voortgang en bevindingen over alle pilots wordt door de WUR-projectleider verzorgd. In zowel de planfase als de checkfase van deze cycli worden er rapporten opgeleverd aan de opdrachtgever. Jaarlijks betreft dit zes actiejaarplannen en zes jaarrapportages met daarin de geconsolideerde reviews.

4.2. Reviewprocedure

Het doel van de reviewprocedure is het adequaat inhoudelijk bewaken dat pilots bijdragen aan een substantiële verbetering op het gebied van kringlooplandbouw. Dit wil zeggen dat de review op basis van integraliteit en wetenschappelijke kwaliteit plaatsvindt en dat de koppeling met het KPI-Kringlooplandbouw traject (een ander initiatief vanuit ministerie van LNV) bewaakt wordt. Het is hierbij van belang om te blijven bewaken dat de pilots op basis van de expert-beoordelingen hun doelen bereiken en dat deelname niet vrijblijvend van aard is, maar ook echt moeten bijdragen aan de missie om kringlopen meer op een kleinere schaal te sluiten. Schematisch is de reviewprocedure in het onderstaand overzicht te zien.

Figuur 6 - Schematische weergave van de reviewprocedure

Pilots kunnen ten alle tijden gebruik maken van de expertise van experts. De rol van vraagbaak noemen we de preview, immers experts nemen in een vroeg stadium al kennis van de ontwikkelingen in de pilot. Medio 1 september worden rapportages ter beoordeling aangeboden aan de experts. Experts voeren op basis hiervan én op basis van individuele interviews met betrokkenen uit de pilots een individuele review uit. De individuele review wordt gedocumenteerd in een speciaal hiervoor gemaakt sjabloon waarin per toetsingscriterium experts kunnen benoemen wat de bevindingen zijn. De individuele reviews geven een gediversifieerd beeld van hoe experts tegen de pilots en de experimenten aankijken. Dit kan ertoe leiden dat consensus nodig is over óf een bepaalde ontwikkeling bijdraagt aan meer kringlooplandbouw en dat specifieke vervolg maatregelen nodig zijn. De kenniscoördinator bewaakt het proces van het consolideren van de reviews en is in deze rol verantwoordelijk om consensus te bereiken met de experts over de inhoudelijke wijzigingsvoorstellen. De geconsolideerde review wordt ter bespreking en advies voorgelegd en beoordeeld door de klankbordgroep. Zij kunnen ook wijzigingsvoorstellen meegeven aan de pilots. De wijzigingsvoorstellen die direct voortvloeien uit de geconsolideerde review en de wijzigingsvoorstellen die meegegeven worden door de klankbordgroep worden verwerkt in het

actiejaarplan van het volgende jaar. Aan de reviewprocedure zijn strikte deadlines verbonden voor het bewaken van de tijdslijn. Deze zijn terug te vinden onder hoofdstuk 6 Jaarkalender.

Toetsingscriteria voor de review

De reviews kennen uniforme toetsingscriteria die in samenspraak met de kenniscoördinatoren, de experts en de klankbordgroep zijn vastgesteld.

Voor de individuele reviews worden de volgende toetsingscriteria gehanteerd.

- Zijn leerdoelen en het plan voor de experimenten duidelijk en concreet benoemd?
- Draagt de pilot bij aan streven voor meer kringlooplandbouw? Zijn hierbij de praktijken opschaalbaar (in de regio)?
- Zijn voor de vernieuwende landbouwpraktijken de afwenteleffecten* goed in beeld? Maakt een risico-analyse en mitigatie van de risico's onderdeel uit van het plan?
- Is er sprake van een afdoende monitoring?
- Overall beoordeling met advies:
  1. Aan de pilot;
  2. Aan de verdere omgeving bv regio of ministerie LNV.

Bij de consolidatie van de reviews worden dezelfde toetsingscriteria gehanteerd, maar dan voor de bijeengebrachte individuele reviews en in samenspraak gevonden consensus bij mogelijke knelpunten.

* in overeenstemming met referentiekader kringlooplandbouw, zoals op bodem, water, emissies, maar ook arbeid, dierwelzijn, kosten etc. (zie onderstaand tekstvak).

Referentiekader Kringlooplandbouw

Cruciaal in dit project is dat gewaarborgd wordt dat samenwerking akkerbouw en veehouderij substantieel bijdraagt aan de ambitie om kringlopen op een kleinere schaal in te richten. Het op kleinere schaal inrichten van kringlopen staat op gespannen voet met de intensiveringsdrang waar de sector in het algemeen mee te maken heeft. Als reactie hierop zien we dat er grofweg twee strategieën beoogd worden door de pilots om te vernieuwen. Ten eerste de efficiency verbeteren van het bouwplan in combinatie met de voer en mest strategie en ten tweede het meer radicaal (willen) vernieuwen van voedselproductie in het gebied. Het is goed dat, omwille van deze spanning op de intensivering, een aantal pilots open staat voor radicale vernieuwing. Met andere woorden, men is zich bewust dat een verdere efficiency-verbetering in bouwplan, voerrantsoen en bemestingsstrategie niet bijdraagt aan meer kringlooplandbouw. En men wil zich inspannen om met een totale nieuwe wijze van bodemgebruik meer kringlooplandbouw te realiseren. Dit is spannend, kost tijd en vraagt om ondersteuning. Dit project leent zich hier bij uitstek voor.

Het referentiekader voor de te stellen doelen, voor een transitie richting kringlooplandbouw conform de LNV-visie, omvat:

- Betere benutting van circulaire grondstoffen voor bemesting (van planten) en voeding (van dieren);
- Optimale productie van die circulaire grondstoffen uit reststromen binnen de landbouw, en voor/van aanpalende sectoren in het voedselsysteem, de biobased industrie en de circulaire samenleving;
- Geringe tot geen verliezen in de vorm van emissies naar het milieu (integraal: broeikasgassen, stikstof, fosfaat, geur, fijnstof, chemicaliën, medicijnen);
- Verbonden met de omgeving: bodem, natuur, landschap, keten, consument, samenleving;
- Gezond voor mens en dier, met dierwelzijn als basisprincipe;
- Verdienstelijk voor boer en keten, met vitaal toekomstperspectief

Tekstbox 1 – Het referentiekader kringlooplandbouw

4.3. Financiële kaders voor pilots

Waar in het projectvoorstel de algehele kaders zijn vastgelegd voor de projectbegroting gaat deze werkafspraken over de financiële kaders voor individuele pilots. Het budget waar pilots jaarlijks gebruik van kunnen maken bestaat uit drie onderdelen en kent een vaste hoogte:

Pilot	Uitvoering actiejaarplan	Experts WUR	Pilot Coördinatie
Ecolana	60	11	34
Drenthe	60	11	34
Flevoland	60	11	34
Twente Twickel	60	11	34
Achterhoek	60	11	34
De Peel	60	11	34

Tabel 7 - Budget voor pilots in 1000 euro (ex BTW) per jaar

Binnen de uitvoering van actiejaarplannen van pilots kunnen diverse vormen van acties gefinancierd worden. Dit kan gaan over demovelden, kennisdeling, deskstudies en analyses. Ook kunnen er onderzoekers aan het werk gezet worden in de pilot. We zien dat dezelfde onderzoekers soms bij meerdere pilots betrokken zijn. Bij de werkafspraken over kennisdoorstroming en onderzoek zijn hiervoor onderzoeklijnen benoemd. Voor de onderzoeklijnen is ook een jaarlijks budget beschikbaar voor overkoepelende rapportages en/of adviezen aan LNV:

Rapportages	Budget
Overkoepelend	40

Tabel 8 - Budget voor overkoepelende onderzoeklijnen in 1000 euro (ex BTW) per jaar

4.4. Vergoedingen en facturen

Achtergrond

De pilots in het project “Pilots Akkerbouw en Veehouderij in de vijf experimenteergebieden Kringlooplandbouw” zijn zoveel mogelijk autonoom in de regio’s georganiseerd. Ook voor het vergoeden van onkosten en het goedkeuren van facturen hebben de pilots een autonome rol en verantwoordelijkheid. De eindverantwoordelijkheid voor de vergoedingen ligt bij de projectleiding. In dit document wordt hier nader inhoud aan gegeven.

Penvoerder

Wageningen Livestock Research is penvoerder van dit project en is daarmee ook verantwoordelijk voor de administratie en het projectmanagement. In de opzet van de administratie is ervoor gekozen dat iedere pilot een eigen administratie kent op basis waarvan een rapportage gemaakt kan worden. Frequent- of op verzoek zal de projectleider in gesprek gaan met de pilot coördinatie over de financiële verantwoording van het project.

Werkzaamheden door medewerkers WUR

Medewerkers van WUR werken op urenbasis en houden de uren bij in *MyProjects*. Uren worden toegekend in afstemming met de projectleiding en zolang deze passen binnen de begroting.

Werkzaamheden door niet-medewerkers van WUR

Niet-medewerkers van WUR (leveranciers) zijn ingehuurde partijen die diensten leveren voor dit project. Vooraf worden zoveel als mogelijk door de pilotcoördinatie afspraken gemaakt over de inhoud, gehanteerde tarieven en financiële omvang van de samenwerking. Deze worden vastgelegd in een opdracht die ondertekent wordt door WLR. De opdrachtbrief kent een vast format en is door WLR aangeboden aan de pilotcoördinatie.

Binnen de kaders van de begroting kunnen externe partijen diensten leveren. Wanneer de dienstverleners facturen willen sturen, dan geldt hiervoor de volgende procedure:

1. Facturen voor geleverde diensten worden digitaal in pdf-formaat aangeleverd bij de Pilot Coördinatie (zijnde de pilot case manager en/of de WUR liaison).
2. De pilot coördinatie beoordeelt de factuur of deze voldoet.
3. De facturen worden door de pilot coördinatie ingestuurd naar INVOICES.WLR@WUR.nl
4. Als de factuur is ingediend, dan wordt deze door invoices verwerkt en zal deze uitbetaald worden.

WLR heeft een vast format voor facturen die door de leveranciers gebruikt kan worden. Deze is aangeboden aan de pilotcoördinatie.

Eisen aan facturen

Wanneer een partij geen gebruik maakt van het vaste WLR-format voor de factuur kan er ook gebruik gemaakt worden van een eigen format. Deze dient te voldoen aan de volgende eisen:

1. De volgende adressering dient op de factuur vermeld te zijn.
Wageningen Livestock Research T.a.v. crediteurenadministratie
Postbus 2176, 8203 AD LELYSTAD
2. Er moet een WUR-nummer vermeld worden op de factuur. Indien er een nieuw WUR-nummer aangevraagd dient te worden, dan loopt dit via de projectleider.

Tarieven voor deelnemers

Om te voorkomen dat er tussen pilots verschillen ontstaan voor wat betreft beloning worden met dit document enkele uitgangspunten aangenomen voor de waardering van diensten door de deelnemers van pilots:

Bedragen ex BTW en incl. reis- kosten

Bijdrage tijd voor onderzoek: €80/u

Bv; interviews, deskresearch, zoekwerk, testen in het veld. Voor veldexperimenten wordt een vaste vergoeding voor meerwerk gehanteerd van €1.000,- per hectare.

Bijdrage tijd overige: €40/u

Bv, vergaderingen, veldbezoeken.

Kosten voor materialen, grondhuur/pacht en overige worden niet vergoed of zijn onderdeel van bovengenoemd uurtarief.

4.5. Kwaliteitsbeheersing in het project

Om de kwaliteit binnen dit project te beheersen wordt gebruik gemaakt van de ISO9001 norm. De ISO9001 is een norm die eisen stelt aan het kwaliteitsmanagementsysteem van een organisatie, in dit geval dus de projectorganisatie van het project “Pilots akkerbouw en veehouderij in de vijf experimenteergebieden kringlooplandbouw”.

Waar wel uitgangspunten uit deze norm gebruikt worden, is dit project niet gecertificeerd.

Kwaliteitsaspecten in dit project

Het ministerie LNV heeft zich tot doel gesteld om meer kringlooplandbouw te bereiken door landbouwpraktijken die voortvloeien uit meer samenwerking akkerbouw en veehouderij meer ruimte te bieden. Om dit doel te bereiken is het noodzakelijk dat er vernieuwende- en opschalbare landbouwpraktijken in de landbouwpraktijk van Nederland getest en geïntroduceerd worden. Om deze ambitie waar te maken is wordt een Deming-cyclus (plan-do-check-act) gebruikt. Het is belangrijk om de systematiek te borgen, om hiermee de succeskansen te vergroten en faalkansen uit te sluiten. De borging van de gehanteerde systematiek is ook belangrijk voor de geloofwaardigheid en wetenschappelijke kwaliteit van dit project.

In dit project is het proces van continue verbetering het basisprincipe. Middels de Deming-cyclus wordt dit basisprincipe in de praktijk uitgevoerd. Het kwaliteitssysteem is opgezet om te bereiken dat:

- De werkmethoden en processen binnen de organisatie geïdentificeerd en gedocumenteerd zijn en daarmee duidelijk zijn;
- De uitvoering en beheersing van de processen doeltreffend en eenduidig is;
- De processen worden bewaakt, gemeten, geanalyseerd en waar mogelijk verbeterd;
- De methode voldoet aan de verwachtingen van deelnemers en stakeholders
- De methode helder en betrouwbaar is voor de opdrachtgever
- Het kwaliteitsmanagementsysteem geborgd is conform de norm van ISO9001.

Wijzigingen

Deze projectgids fungeert ook als kwaliteitshandboek. Dit document zal worden aangepast bij:

- Interne veranderingen, verbeteringen of organisatiewijzigingen;
- Veranderingen van buitenaf die van invloed zijn op het systeem;
- In- of externe mogelijkheden voor verbetering.

Leiderschap

Het algeheel leiderschap van het project is in handen van de operationeel projectleider. In deze rol is de operationeel projectleider hét aanspreekpunt voor het project en coördineert de dagelijkse gang van zaken in het project. In zijn werkzaamheden legt de projectleider verantwoording af aan de opdrachtgever in formele zin. Tevens legt de projectleider in informele

zin ook verantwoording af de klankbordgroep die vervolgens een adviserende rol heeft richting de opdrachtgever, de projectleider én de pilots.

Het leiderschap van de individuele pilots is in handen van de pilotleider. De pilotleider is een bekend gezicht in het regionale speelveld waar de pilot zich bevindt. De pilotleider motiveert de deelnemers, stuurt hen aan waar nodig en is in contact met de algeheel projectleider voor het afdragen van verantwoording over de pilot.

4.6. Kennisdoorstroming en onderzoek

Dit project kent een unieke opzet dat op een vernieuwende manier omgaat met kennisdoorstroming van de praktijk, via onderzoek naar beleid en uitvoering én terug. Hierover zal meer uitgelegd worden in deze werkafspraak.

Doordat in dit project de pilots ingebed worden bij een klankbordgroep en academisch geschoolde experts kan in een beschermde omgeving kennisuitwisseling plaatsvinden over hoe samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij bij kan dragen aan meer kringlooplandbouw. Aan de hand van enkele uitgangspunten wordt in dit project de kennisdoorstroming en onderzoek georganiseerd:

Uitgangspunt 1: Maatschappelijke uitdagingen waar de samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij een rol in kan spelen (niet uitputtend):

- Meer circulair voedselsysteem:
  - Minder import en minder verliezen op de schaal van de regio;
  - Verminderen externe inputs & reststromen zoveel mogelijk veilig terug naar landbouw;
  - Voorkomen competitie feed-food (in grondgebruik);
  - Een gezonde bodem en waterkwaliteit → Goed mestbeleid → bodembeleid.
- Extensivering en meer grondgebondenheid;
- Meer natuurinclusiviteit;
- Meer C-opslag;
- Meer klimaatadaptief – om kunnen gaan met extreme weersomstandigheden.

Uitgangspunt 2: Dit project biedt de omgeving waarin op verschillende wijze een bijdrage geleverd kan worden aan het werken aan de maatschappelijke opgaven:

- a) Experimenteren en onderbouwing vinden op cruciale vraagstukken en hoe (of) samenwerking akkerbouw-veehouderij daar aan bij kan dragen (niet uitputtend):
  - Doordachte vruchtwisseling binnen samenwerkingsverbanden in de regio's;
  - Rol van- en effecten op nabije veehouderij in beeld;
  - Hoe goed(e) mest benutten voor gezonde akkerbouw, gezonde bodems, hoe bodems verbeteren?;
  - Opties om (humane?) reststromen te benutten.
- b) Mogelijkheden voor opschaling van vernieuwende landbouwpraktijken:
  - Gevoel van 'waardering' centraal stellen;
  - Knelpunten in regelgeving in kaart + beleids- en uitvoeringsoplossingen;
  - Inbedding van innovaties in de regio's.

Uitgangspunt 3: De uitgevoerde activiteiten bespoedigen kennisdoorstroming:

Als het gaat over kennisdoorstroming en onderzoek dan worden de volgende activiteiten in beschouwing genomen door de pilots op lokale schaal en door de projectorganisatie overkoepelend.

- a) Lokaal: de pilots zijn gestart of starten op dit moment experimenten op. Denk aan velddemo's, metingen, deskstudies, scenario analyses etc. Zwaartepunt van deze

activiteiten verwacht 2022-2024. Intensieve begeleiding door experts van WUR en buitenaf.

- b) Centraal: over de pilots heen zijn er 2 onderzoekslijnen van activiteiten, hier vloeien adviezen en factsheets uit voort* :
- Onderzoekslijn 1: meer waardering door meer samenwerking (incl. regelgeving en KPI's);
  - Onderzoekslijn 2: bodem en vruchtopvolging (bouwplanoptimalisatie);
- c) Lokaal en centraal: communicatieactiviteiten ten behoeve van opschaling en inbedding van nieuwe en/of verbeterde landbouwpraktijken in de regio. Tevens continue integraal in gesprek met leden klankbordgroep.

*Om de kennisdoorstroming te optimaliseren is het belangrijk dat er zoveel mogelijk vraaggestuurd gewerkt wordt. Dat betekent in dit project dat de klankbordgroep, via maatwerk, mede-eigenaarschap krijgt over de onderzoekslijnen en mede sturing geeft aan de onderzoeksvraag en bijhorende rapportages die invulling geven aan de behoefte.

Bij de coördinatie van de onderzoekslijnen krijgen de kenniscoördinatoren een specifieke (uitvoerende) taak. De werkwijze hiervoor wordt momenteel uitgewerkt.

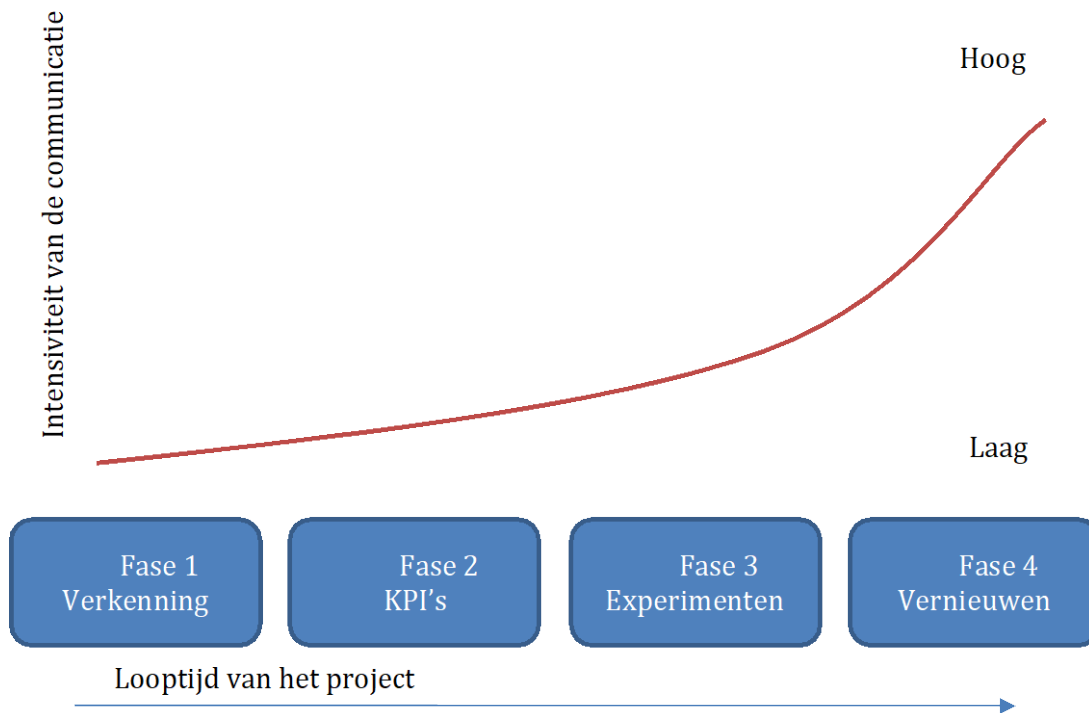
4.7. Communicatie, kennisdeling en opschaling

Communicatie is in dit project geen bijzaak, maar een hoofdzaak! Het is essentieel voor de opschaling van pilot naar transitie. De onderlegger voor dit onderwerp is de werkwijze “van praten naar doen”. Waar onder normale praktijk condities de pilots niet kunnen doen wat nu wél mogelijk is, is het niet op voorhand te voorspellen wat de resultaten zullen zijn die voortvloeien uit de diverse activiteiten.

Elk van de in hoofdstuk 2.1 beschreven fasen vraagt een andere communicatie aanpak voor de pilots. Omdat in het eerste jaar het werk van de pilots nog verkennend van aard is, zal er weinig communicatie plaats vinden in de regio of landelijk. Naarmate de tijd vordert willen de pilots meer met experimenten aan de slag, afgespiegeld tegen het referentiekader kringlooplandbouw met daarin verwerkt de KPI's en zullen bepaalde experimenten daadwerkelijk leiden tot vernieuwing. Zie bijgaand figuur met daarin een visualisatie van de verwachte intensiviteit van de communicatie in het project.

Figuur 7 - Intensiviteit van de communicatie in de verschillende fasen over de looptijd van het project.

Vanaf jaar 2 worden KPI's uit het KPI-kringlooplandbouw project geïntroduceerd in de pilots. Er zal gestuurd worden op meer uitwisseling en opschaling van de activiteiten op dit thema. Dit zal zijn weerslag hebben op de communicatie vanuit de pilots naar de omgeving. In het project is het volgende voorzien.

- Seminars met de zes pilots onderling, bijvoorbeeld de jaarlijkse velddag;
- Kennisuitwisseling met boeren in de omgeving over de resultaten en leerpunten. Dit zijn bijvoorbeeld studiebijeenkomsten die gepland worden op basis van de actiejaarplannen van de pilots;
- Kennisuitwisseling naar boeren in andere delen van Nederland die iets vergelijkbaars doen. Dit kan direct tussen deze initiatieven onderling, maar kan ook via vakbladen;
- Communicatie met een breder publiek (bredere mediakanalen).

De jaarlijkse werkplannen dient een communicatieparagraaf te bevatten met ten minste een toelichting op elk van bovenstaande onderdelen en een communicatiekalender.

Wageningen University & Research heeft ook een rol in de opschaling van de pilots naar transitie. Dit is tweeledig:

- Gebruik maken van expertise en kennis vanuit de organisatie, zowel vanuit de onderzoekscentra als de universiteit. Het is de verantwoordelijkheid van de kenniscoördinatoren om deze kennisdoorstroming vanuit fundamenteel onderzoek naar praktijk zo goed mogelijk te beoordelen en te faciliteren;
- Communicatie naar bredere doelgroepen (via mediakanalen van Wageningen Universiteit & Research zelf).

4.8. Werkafspraken actiejaarplan 2021

Pilots dienen toe te werken naar een actiejaarplan voor jaar 1. Hierbij gelden de volgende afspraken:

- Er wordt door de pilots een vast sjabloon gebruikt voor het actiejaarplan dat is aangeboden door het projectteam
- Deadline voor aanleveren is 15 maart 2021 door de pilotleider aan de operationeel projectleider
- Het projectteam besluit over de actiejaarplannen voor 25 april

4.9. Werkafspraken actiejaarplan 2022

Pilots dienen, net als voor jaar 1, toe te werken naar een actiejaarplan voor jaar 2. Hierbij gelden de volgende afspraken:

- Er wordt door de pilots een vast powerpoint sjabloon gebruikt voor het actiejaarplan dat voor 1 december 2021 is aangeboden door het projectteam aan de pilots
- Deadline voor aanleveren van het actiejaarplan is 15 februari 2022 door de pilotleider aan de operationeel projectleider
- De klankbordgroep krijgt de mogelijkheid te adviseren over de actiejaarplannen voor 1 maart 2022. Dit is in overeenstemming met deming-cyclus en de jaarplanning (hfst. 6).

5. Resultaten

5.1. Tussentijdse producten

Over de gehele looptijd van het project worden via de projectleider de volgende producten opgeleverd aan de opdrachtgever:

- Jaarlijks **zes actiejaarplannen** volgens vast format in word. In de actiejaarplannen wordt de pilot op hoofdlijnen beschreven, inclusief de pilotbeschrijving, meerjarige ambitie, de deelprojecten (incl. eigenaarschap en budget) en de mogelijke koppeling met andere projecten in de regio;
- Jaarlijks **zes geconsolideerde reviews** volgens vast format in PowerPoint. Hierin geven de experts samen met de pilots antwoord op vragen in relatie tot leerdoelen, monitoring, risico's en adviezen;
- Jaarlijks zes **jaarrapportages** per pilot aan de opdrachtgever en klankbordgroep volgens vast format in PowerPoint. De jaarrapportage bevat een terugkoppeling van de procesmatige en inhoudelijke acties aan de hand van een bundeling van:
  - Actiejaarplan;
  - Duiding van verloop van activiteiten gedurende het jaar:
    - Procesmatig (wat ging er goed, wat minder);
    - Inhoudelijk: wát doen de deelnemende ondernemers.
  - Geconsolideerde review van de experts.
- Uitwerking van **onderzoekslijnen**. Er zijn twee overkoepelende onderzoekslijnen geïdentificeerd. Voorkeur is dat mede-eigenaarschap van de onderzoekslijnen bij de klankbordgroep komt en dat via maatwerkwerkoplossingen onderzoekers bijdragen aan invulling van de behoefte vanuit beleid of uitvoering.
- **Velddagen**: Jaarlijks wordt op uitnodiging van de klankbordgroep een velddag georganiseerd waarbij deelnemers en andere belanghebbenden betrokken worden.

5.2. Eindproducten

Per pilotgebied wordt er na de beoogde doorlooptijd van vier jaar een **evaluerend en concluderend rapport** opgeleverd, waarin de leerlessen, kansen en risico's van de samenwerking, evenals de toepasbaarheid en opschaalbaarheid in de diverse regio's worden beschreven, getoetst aan het referentiekader van de doelen van de transitie richting kringlooplandbouw, in overeenstemming met de LNV-visie. Tot slot volgt eenzelfde analyse over het project als geheel.

In deze evaluerende rapporten is expliciet aandacht voor de uitwerking van de in eerdere jaren geïdentificeerde onderzoekslijnen.

6. Jaarplanning en kalender

De PDCA-cyclus heeft een belangrijke rol in dit project en bepaald daarmee de jaarplanning. Deze is als volgt.

	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december
2021		Plan	Do						Check		Act	
2022	Plan		Do						Check		Act	
2023	Plan		Do						Check		Act	
2024	Plan		Do						Check		Act	

De markeringen die zichtbaar zijn in de plan- en act-fase betreffen de momenten waarop de klankbordgroep inspraak heeft op inhoudelijke- en procesmatige voortgang van het project.

De fasering van de PDCA-cyclus is voor de uitvoering van het project omgezet naar een concrete jaarkalender. In de kalender worden concrete data genoemd als deadlines om de PDCA-cyclus succesvol te laten zijn.

Fase in de Deming cyclus	Wie	Taak	Jaarlijkse deadline
Plan	Pilotleider	Inleveren actiejaarplan bij projectleider	10 februari
Plan	Projectleider	Inleveren actiejaarplannen bij klankbordgroep	20 februari
Plan	Klankbordgroep	Meelezen en adviseren over actiejaarplannen	1 maart
Do	Klankbordgroep	Jaarlijkse velddag	Medio 15 juni
Check	Experts	Aanvang individuele reviews	1 september
Check	Kenniscoördinator	Inleveren individuele reviews bij projectleider	15 oktober
Act	Kenniscoördinator	Inleveren geconsolideerde review	15 november
Act	Projectleider	Inleveren jaarrapportage van de pilots bij klankbordgroep	1 december
Act	Klankbordgroep	Meelezen en adviesgeven over de jaarrapportage (incl. geconsolideerde review)	6 december

7. Referenties

1. Fleur Brinke, Adriaan Antonis, Martijn Buijsse en Klaas Jan van Calker, Verkenning Samenwerking Akkerbouw – Veehouderij. 2020.